

Дембицька Н.М. Соціально-психологічне забезпечення економічної соціалізації школярів : від традицій до креативу / Н.М.Дембицька // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том 1. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія – Вип. 44. – К.: ТОВ-Видавництво «ЛОГОС», 2016. – С. 21 – 25.

УДК: 316.6

Дембицька Н.М

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ
СОЦІАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРІВ: ВІД ТРАДИЦІЙ ДО КРЕАТИВУ**

Стаття присвячена обґрунтуванню методологічних підходів до дослідження соціально-психологічного забезпечення економічної соціалізації школяра в освітньому просторі школи. Останнє показане з точки зору традиційного детерміністського та конструкціоністського підходів у дослідженні соціально-психологічних явищ.

Ключові слова: соціально-психологічне забезпечення економічної соціалізації особистості, школяр, детермінізм, конструкціонізм, соціально-психологічний простір, економічна соціалізація, економічна культура особистості, суб'єкт, економічна суб'єктність.

Дембицкая Н.Н. Социально-психологическое обеспечение экономической социализации школьника: от традиций до креатива. Стаття посвящена обоснованию методологических подходов к исследованию социально-психологического обеспечения экономической социализации школьника в образовательном пространстве школы. Последнее показано с точки зрения традиционного детерминистского и конструкционистского подходов к исследованию социально-психологических явлений.

Ключевые слова: социально-психологическое обеспечение экономической социализации личности, школьник, детерминизм, конструкционизм, социально-психологическое пространство, экономическая социализация, экономическая культура личности, субъект, экономическая субъектность.

Актуальність проблеми. Масштабні зміни в суспільстві, пов'язані з переходом до ринку, тривала криза в хронічно реформованій економіці суттєво позначаються на економічній соціалізації української молоді. І хоч загальноосвітня школа є чи не найпершим агентом впровадження ідей ринкової економіки в освітній процес, тим не менш проблема соціалізації підростаючих поколінь як суб'єктів особистої, а в майбутньому економіки суспільства залишається доволі актуальною.

Програми економічної освіти учнівської молоді, впроваджені сьогодні в систему загальноосвітньої школи, переважно орієнтовані на формування знань з економіки і на педагогічні методи виховання. Поміж тим існує необхідність формування основ економічно культурної людини. Чим тісніше шкільна економічна освіта буде спряжена з доробком соціально-психологічної науки, тим успішніше вирішуватимуться завдання економічної соціалізації дитини. У цьому контексті для психологічної науки і практики актуальною стає проблема соціально-психологічного забезпечення успішної економічної соціалізації учнівської молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даному етапі розвитку соціально-психологічної науки проблема економічної соціалізації особистості набула самостійного теоретичного значення. Її основи становлять дослідницькі розробки, присвячені, зокрема, концептуальним засадам розуміння економічної соціалізації особистості (В.Автономов, О.Вяткін, І.Кітов, В.Москаленко, О.Дейнека, А.Карнишев та ін.), психологічним детермінантам цього процесу (А.Журавльов, А.Купрейченко, В.Позняков, Л.Хитрош, та ін.), віковим особливостям та відмінностям різних стадій соціалізації (Г.Аверьянова, З.Антонова, О.Козлова, Н.Левицька, П.Уєблі та ін.). Питанням соціально-психологічної сутності та особливостей економічної соціалізації сучасної молоді, становлення її економічної суб'єктності, закономірностей розвитку економічної культури молоді присвячені праці, здійснені співробітниками Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України (Н.Дембицька, Т.Говорун, І.Зубіашвілі, О.Лавренко, Л.Карамушка, В.Москаленко).

Метою даної статті є обґрунтування методологічних підходів до соціально-психологічного забезпечення економічної соціалізації школяра в освітньому просторі школи.

Виклад основних матеріалів та результатів дослідження. Для окреслення теоретичних засад соціально-психологічного забезпечення економічної соціалізації особистості школяра доцільно попередньо зупинитись на сутності об'єкта забезпечення.

Сьогодні в теорії соціалізації особистості взагалі, і економічної, зокрема, спостерігається певний методологічний зсув у бік постнекласичних конструкціоністських тенденцій. І це надає безліч можливостей у розумінні сутності цього явища й у пошуку засобів цілеспрямованого впливу на нього. Так, в рамках традиційного диспозиціонізму, здійснення економічної соціалізації розглядалось би як такий вплив агентів соціалізації на суб'єкт, який цілеспрямовано призвів би до необхідних змін якісних фаз у становленні його економічно важливих соціально-психологічних якостей, до кожної з яких суб'єкт має бути підготовленим попереднім етапом розвитку. Це процес, нібито повернутий назад, як реакція, що настає за змінами соціально-економічної ситуації. В такому ракурсі забезпечити успішну економічну соціалізацію означало б сприяти певній типізації економіко-психологічних якостей і властивостей особистості відповідно до соціально-економічних умов та вимог. Отже, згідно з принципом детермінізму цілеспрямоване забезпечення економічної соціалізації особистості школяра здійснювалось би під тиском суто зовнішніх чинників. Справді, така організація формування економічної культури учнівської молоді – доволі контрольований, мало стихійний процес, що напряду веде до типізації властивостей і соціально-психологічних якостей дитини відповідно до умов і вимог, втілених у економічних цінностях (різних формах власності, грошах, матеріальних і духовних благах тощо) суспільства.

Задавшись питанням, що собою являє економічна соціалізація, зустрічаємося з тією ж типізацією як набуттям таких особистісних характеристик, які відповідають певному типові економічної культури, що превалює в

суспільстві. На суспільному рівні економічна культура є зовнішньонормативною, інституціональною складовою людського життя. Вона є ціннісно-історичним простором, в якому відбувається формування і розвиток особистості. Останній імпліцитно несе в собі конкретно-історичну форму реалізації системи відносин «Людина – Світ» [2;3]. У своєму матеріальному і духовному виявленні простір економічної культури - не що інше, як система ціннісних орієнтирів, згідно з якими організовані будь-які зв'язки між людьми в суспільстві. Це ціннісна матриця, яка конституює, зцементовує ці зв'язки в єдине ціле. Економічні цінності суспільства, інтеріоризуючись особистістю в процесі соціалізації і стаючи системою її економічних ціннісних орієнтацій, безпосередньо впливають на процес становлення її економічної культури. Різні системи цінностей детермінують різні соціально-психологічні характеристики особистості, які в узагальненому вигляді втілюються в певному соціально-історичному типі особистості, який є відображенням умов життя.

В цьому контексті шкільна система освіти постає одним з провідних інституціоналізованих просторів впливу суспільних цінностей на дорослішання учня, в тому числі, як суб'єкта економіки. Загальноосвітня школа стає для дитини наступним (поряд з сім'єю та дошкільними закладами виховання) важливим регулятивно-символічним простором економічної культури [3]. Ті норми і правила, на яких наполягає школа, - це завжди корелят публічних соціокультурних пріоритетів. Таким чином, шкільна освіта – це соціально-психологічний простір, в якому культура суспільства, в тому числі й економічна, представлена на рівні опосередкованих і більш формалізованих соціальних зв'язків, ніж ті, що притаманні, наприклад, сім'ї. В їх основі лежить суспільно узгоджений, типовий для членів суспільства, погляд на події, людей, економіку. Економічна культура на рівні особистості задає неформальний характер зв'язків між людьми, заснований на особистісних смислах ситуацій взаємодії з приводу привласнення чи відчуження благ, перетворюючи ці зв'язки на міжособистісні стосунки чи взаємини. Таким чином, економічно соціалізована особистість завжди перебуває в двох вимірах відносин з іншими суб'єктами економіки: у

конвенційних, формальних, рольових і опосередкованих економічних відносинах на мезо- і макрорівнях соціальних зв'язків; та у неформальних, безпосередніх міжособистісних взаєминах і стосунках, на мікрорівні соціальних зв'язків. І на шкільних стадіях економічної соціалізації остання відбувається переважно в просторі стосунків, пов'язаних з оперуванням, обміном в основному особистими благами. Чим більш опосередкованими є ці стосунки, тим більш ускладнених форм набуває процес соціалізації. Це стосунки, в яких розвивається соціальність дитини у кількох напрямках чи лініях економічної соціалізації: спочатку майнової, монетарної, споживчої, а пізніше і виробничої, фінансової тощо.

Отже, в традиційно детерміністському контексті соціально-психологічне забезпечення економічної соціалізації особистості – це система конкретних форм, способів і засобів впливу на розвиток економічної культури. На суспільному рівні функціонування йдеться про розвиток типових для суспільства форм організації життя в економічній сфері, що носять людинотворчий характер, визначають стратегії поведінки особистості як члена суспільства, способи діяльності, задає ставлення до світу в цілому. На особистісному рівні забезпечується цілеспрямований розвиток системи економіко-психологічних якостей, що стають внутрішньоособистісними детермінантами становлення соціальності.

Результатом впровадження такої системи соціалізуючих впливів, як на нашу думку, можливе набуття особистістю тих економіко-психологічних характеристик, що відобразатимуть ступінь її розвитку за прийнятим в суспільстві каноном підприємливої людини - зведенням норм і вимог до неї як суспільної істоти, включеної у процеси привласнення-відчуження економічних благ в умовах ринкових відносин в економіці. Завдяки ініціативності і активній соціальній позиції, рефлексивності і раціональному мисленню, здатності до виваженого ризику та креативності така людина успішно адаптується до мінливих умов економіки, в якій практикуються відносини приватної власності, конкуренція тощо[2-4].

Однак, для більш адекватного сучасним тенденціям у соціальній психології розуміння економічної соціалізації особистості доцільно дещо з іншого ракурсу

поглянути на особистість. Так, згідно з конструктивістським підходом, економічна соціалізація постає як процес, звернений у майбутнє. В ході її формуються особистісні передумови для виконання задач наступного етапу розвитку суб'єкта економічної діяльності, зокрема – власника, оскільки саме форми привласнення становлять основу економічних відносин. Визначальною з таких передумов, отже, чинником наступного розвитку особистості є, на нашу думку, суб'єктність особистості в тих стосунках і взаєминах з соціальним оточенням, які пов'язані з привласненням економічних благ.

В цьому ключі у соціально-психологічному забезпеченні розвитку основ економічної культури школяра має враховуватись важливий аспект у розумінні природи соціалізуючих впливів. Йдеться про те, що формування і подальший розвиток економіко-психологічних якостей особистості опосередковується внутрішньоособистісними психологічними характеристиками людини [3;4]. Такий підхід зовсім не відкидає існування того культурного простору, в якому формується соціальність особистості. Але актуальним є погляд на внутрішньоособистісні феномени як на таку ж вагому соціалізуючу силу, що і чинники зовнішнього економічного оточення. Йдеться про суб'єктний потенціал особистості, про його здатності і ресурси вибірково, спираючись на власну автентичність, згідно з власними інтенціями і потребою системою, інтеріоризувати суспільні норми і правила економічних відносин, більше того, трансформувати і творити ці відносини.

З такої точки зору соціально-психологічне забезпечення економічної соціалізації школяра буде успішним і зорієнтованим на формування у нього саме якостей підприємливості за умови зорієнтованості на підтримку і сприяння розвитку економічної суб'єктності в особистості. Соціально-психологічний характер соціалізуючих впливів вже сам по собі передбачає врахування інтерсуб'єктних, діалогічних аспектів соціалізації, отже і вибору відповідних форм і засобів впливу. Усіма попередніми дослідженнями, здійсненими вітчизняними соціальними психологами [2-4] доведено, що ефективна соціалізація означає не тільки адаптування людини в суспільстві, але й

становлення її суб'єктом розвитку як власної соціальності, так і відповідних якостей інших суб'єктів. Окрім здатності перетворювати самого себе, суб'єкт здатний перетворювати своє оточення, яке стає умовою формування і розвитку нових властивостей особистості, що відбувається під впливом соціокультурних умов.

Отже, соціально-психологічне забезпечення процесу економічної соціалізації школяра в освітньому просторі школи буде вдалим і продуктивним якщо чітко уявити собі бажаний результат – школяра, підприємливого, економічно грамотного, – економіко-психологічні якості якого формуються на межі взаємопроникнення типово-соціального і унікально-індивідуального, за дії зовнішніх впливів і внутріособистісних інтенцій. В ідеалі йдеться про особистість з розвиненими якостями підприємливості, здатну задовольняти свої економічні потреби, втілювати власні ідеї, успішно реалізуючись в різних просторах економічних відносин - зайнятості і споживання, інвестування чи накопичення, благодійництва чи волонтерства тощо. Усе це можливе за постійного діалогування і комунікації [5] з економічним оточенням і собою, за співвіднесення своїх моральних настановлень з чиймись моральними цінностями, щоб, бува, не перетворити усі взаємини на бездушну маніпуляцію іншим як засобами досягнення власних вигод. Отже, забезпечити економічну соціалізацію в школі можливо, організувавши тривалу повторюваність дій дитини і таке її вправляння в окремих способах привласнення особистих, сімейних, шкільних благ, щоб вони стали повторюваними на рівні навичок, стилю життя, повсякденної економічної поведінки. Ми говоримо про організацію соціалізації як тривалого, ритмічного практикування дитиною усіх прийнятних для себе і оточення способів отримання економічної вигоди у вибудовуваному згідно з власною автентикою соціально-психологічному просторі економічної діяльності. В цьому контексті забезпечити успішну економічну соціалізацію школяра означало б спонукати його і соціалізуюче оточення (в першу чергу, педагогічний, учнівський колектив та родину) до повсякденних повторюваних практик у сфері, для початку, особистості, сімейної, шкільної економік. Йдеться про практики,

пов'язані з раціональним оперуванням економічними благами: споживання, зайнятості, виробництва чи приватного підприємництва, найманої праці або індивідуальної трудової діяльності, фінансування чи інвестування, благодійництва, волонтерства тощо.

Вектори ціннісної моделі підприємливої людини стануть при цьому стратегічними напрямками змін в економіко-психологічних якостях школярів в напрямку їх підприємливості. Вони стануть елементами цілісної системи соціально-психологічного забезпечення формування основ економічної культури підприємливої людини у школярів.

Економічні практики залежно від специфіки взаємодії особистості із економічним оточенням можуть бути синтетичними і конкретними, континуальними і дискретними, фоновими, рутинізованими і конструктивними, перетворювальними [6]. Причому фоновість-перетворювальність – це не просто той континуум економічних практик, в якому можливий розвиток економічної суб'єктності дитини. В такій послідовності – від рутинізованого, фонового практикування у привласненні-відчуженні матеріальних чи духовних благ до креативного, перетворюючого не тільки себе, а й інших, - на нашу думку, і має розвиватись підприємлива людина.

У такому контексті система соціально-психологічного забезпечення економічної соціалізації школяра стає досить об'ємним соціалізуючим простором. Оскільки соціалізуючий вплив носить процесуальний характер, як і саме практикування, то уся система забезпечення може бути представлена як процес організації, спонукання до контактування суб'єкта з собою або економічним оточенням та асиміляції результатів такого практикування як набуття економічного досвіду.

Найбільш розробленими в процесуальному плані і такими, що відповідають методології нашого дослідження, можуть бути схеми циклу контакту П.Гудмена (преконтакт, контактинг, повний контакт, постконтакт) та С.Гінгера (преконтакт, вступ до контакту, контактування, вихід з контакту, асиміляція) [1]. Важливою тут є ідея щодо можливості включених у основний цикл проміжних або

вбудованих циклів контактування. Цим основним може бути весь наскрізний позитивний процес економічної соціалізації, частиною якого є шкільний етап. Ним може бути і кожен з окремих стратегічних напрямків соціалізації економіко-психологічних якостей особистості згідно з ціннісною матрицею економічної культури. Забезпечення економічної соціалізації як за основним, так і за вбудованими циклами розгортається на вході як процес діагностування і прогнозування станів (виділення з фону основних фігур), в яких перебуває об'єкт забезпечення, з плануванням бажаних соціалізуючих впливів (мобілізація і підвищення енергії об'єкта, спрямованої на зміни) і генеруванням засобів та конкретних способів впливу, їх впровадженням у повсякденну діяльність на основних етапах, із підведенням підсумків (рефлексією) і асиміляцією набутого економічного досвіду на виході.

Оскільки успішність економічної соціалізації дитини багато в чому залежить від включеності в процес змін не тільки її самої, а й усіх учасників освітнього простору школи (щонайперше, педколективу, батьків, однокласників), то система забезпечення має бути розрахована і на практикування, щонайменше, цих трьох цільових груп. Щоправда, самі практики матимуть різні цілі і будуть організовуватись згідно з віковими стадіями і відповідними формами економічної соціалізації. Спільною для всіх ознакою має бути (на інтерсуб'єктному рівні) націленість на практикування комунікації в індивідуальних і групових соціально-економічних просторах учасників. На інтрасуб'єктному рівні спільним є практикування суб'єктного ставлення до себе та до економічного оточення.

Забезпечення соціалізації батьків, педагогів та шкільних психологів, як на нашу думку, в першу чергу має на меті соціалізувати дорослих як агентів змін в дітях, сприяючи при цьому і практикуванню в самореалізації як суб'єктів підприємливих дій.

Заходи по соціально-психологічному забезпеченню економічної соціалізації школярів також мають диференціюватись згідно з віковою стадією процесу соціалізації. Згідно з традиційними поглядами на перебіг соціалізації школярів у часі, вирізняють стадію молодшого шкільного віку, підліткового та юнацького.

Очевидно, економічне практикування на цих стадіях має свою специфіку, показану в наших працях [3;4], що і буде втілене у вікових моделях соціально-психологічного забезпечення процесу економічної соціалізації школярів.

Висновки. Соціально-психологічне забезпечення економічної соціалізації школярів розглянуте з точки зору двох найчастіше використовуваних у концепціях соціалізації методологій. Застосування традиційного детерміністського принципу розгортає соціально-психологічне забезпечення економічної соціалізації як систему соціально-психологічних методів і засобів впливу на особистість учня з метою типізації її економіко-психологічних якостей і властивостей відповідно до соціально-економічних умов та вимог. Соціально-психологічне забезпечення економічної соціалізації школяра постає системою чітко контрольованих, цілеспрямованих впливів провідних агентів соціалізації (педагогів, батьків, однолітків) як головних суб'єктів формування економіко-психологічних властивостей і якостей школяра. Така система забезпечення мінімізує стихійність і непередбачуваність змін в особистості як об'єкті соціалізуючих трансформацій.

У конструктивістському ключі соціально-психологічне забезпечення процесу економічної соціалізації школяра обґрунтовується нами як система методів, способів і форм організації тривалого, ритмічного практикування особистістю школяра різноманітних, прийнятних для себе і оточення, способів привласнення і отримання економічної вигоди у вибудовуваному згідно з власною автентикою соціально-психологічному просторі економічної діяльності. В такому методологічному контексті забезпечується становлення економічної суб'єктності усіх учасників інтерсуб'єктної взаємодії (педагогів, психологів, батьків, школярів), яка розгортається і ускладнюється в ході економічного практикування в напрямку від фонових до креативних практик привласнення економічних благ.

Перспективними для подальших досліджень можуть бути теоретичне обґрунтування та емпірична перевірка ефективності моделей соціально-психологічного забезпечення економічної соціалізації школярів,

диференційованих за різними основами: за віковими особливостями соціалізації, за основними векторами економічних цінностей, які конституюють економічну культуру підприємливої людини тощо.

Список використаних джерел

1. Маскольє Г. Гештальт-терапія: вчора, сьогодні, завтра. Быть собой / Г.Маскольє. - М.: Боргес, 2010. – 128 с.
2. Москаленко В.В. Соціалізація особистості /В. В. Москаленко / Монографія. Видавництво Фенікс. К : 2013. – 460 с.
3. Соціально-психологічні закономірності становлення економічної культури молоді: монографія / В.В. Москаленко, О.В. Лавренко, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі [та ін.]; за ред. В.В.Москаленко – К.: Педагогічна думка, 2015. – 405 с.
4. Соціально-психологічні проблеми становлення суб'єкта економічної соціалізації: монографія. /Т.В. Говорун, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі, Л.М. Карамушка, О.В. Лавренко, О.О. Міщенко, В.В. Москаленко, Ю.Ж. Шайгородский./ Ред. В.В. Москаленко; Кіровоград. 2012. – 205 с.
5. Титаренко Т.М. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності : монографія / Т. М. Титаренко, О. М. Кочубейник, К. О. Черемних ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. - К. : Міленіум, 2014. – 206 с.

Транслітераційний переклад списку використаних джерел

1. Maskol'e G. Geshtal't-terapija: vchera, segodnja, zavtra. Byt' soboj / G.Maskol'e. - М. : Borges, 2010. – 128 s.
2. Moskalenko V.V. Sotsializatsiya osobystosti /V. V. Moskalenko / Monohrafiya. Vydavnytstvo Feniks. K : 2013. – 460 s.
3. Sotsial'no-psykholohichni zakonomirnosti stanovlennya ekonomichnoyi kul'tury molodi: monohrafiya / V.V. Moskalenko, O.V. Lavrenko, N.M. Dembyts'ka, I.K. Zubiashvili [ta in.]; za red. V.V.Moskalenko – K.: Pedahohichna dumka, 2015. – 405 s.
4. Sotsial'no-psykholohichni problemy stanovlennya sub"yekta ekonomichnoyi sotsializatsiyi: monohrafiya. /T.V. Hovorun, N.M. Dembyts'ka, I.K. Zubiashvili, L.M.

Karamushka, O.V. Lavrenko, O.O. Mishchenko, V.V. Moskalenko, Yu.Zh. Shayhorodskyy./ Red. V.V. Moskalenko; Kirovohrad. 2012. – 205 c.

5. Tytarenko T.M. Psykholohichni praktyky konstruiuvannia zhyttia v umovakh postmodernoï sotsialnosti : monohrafiia / T. M. Tytarenko, O. M. Kochubeinyk, K. O. Cheremnykh ; Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. - K. : Milenium, 2014. – 206 s.

Dembitska, N.M. Social-psychological support for schoolchildren's economic socialization: from traditions to creativity. The author considers social-psychological support for economic socialization of schoolchildren from the perspectives of two methodologies that are most commonly used for understanding of socialization. The traditional deterministic approach treats social-psychological support for economic socialization as a system of socio-psychological methods and means to influence schoolchildren to typify their economic and psychological qualities in line with the socio-economic conditions and requirements. The social-psychological support for schoolchildren's economic socialization is presented as a system of accurately controlled and targeted actions of the leading agents of socialization (teachers, parents, peers) as the main subjects of formation of schoolchildren's economic and psychological characteristics.

In terms of the constructivist methodology, the social-psychological support for the economic socialization of schoolchildren is a system of methods, techniques and forms of schoolchildren's continuous use of various, socially and individually acceptable ways of appropriation and economic benefit reaping in the social and psychological space of economic activities.

Development of the economic subjectivity of the participants of inter-subjective interactions (teachers, psychologists, parents, schoolchildren) is accomplished and becomes complicated in the course of their economic practicing from the background to the creative practices of economic benefits appropriation.

Keywords: social-psychological support for economic socialization, schoolchildren, determinism, constructivism, social and psychological space, economic socialization, economic culture of the individual, entity, economic subjectivity.

Відомості про автора

Дембицька Наталія Миколаївна, провідний науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, кандидат психол.н. e-mail: natalyde@ukr.net

Nataliia Dembytska, PhD, Leader Research Fellow, Laboratory of organizational and social psychology, Institute of Psychology named by G.S. Kostyuk of the National Academy of Pedagogical Sciences, Senior Research Fellow.

e-mail: natalyde@ukr.net